

היסטוריה

כתב עת
של החברה
ההיסטורית
הישראלית

31-32

ירושלים אדר א' תשצ"ד

היסטוריה

העורכים:

יצחק חן, בילי מלמן, יורי פינס, ישראל שצמן

החברת מוקדשת

לכבודו של פרופ' מיכאל חד

יו"ר החברה ההיסטורית הישראלית, 2000–2007

גיליון 31–32 • אדר א' תשע"ד

כתב עת של

החברה ההיסטורית הישראלית • ירושלים

מועצת המערכת:

פרופ' מיכאל הד – יו"ר, פרופ' בוטרוס אבו־מנה, פרופ' סטיבן אשהיים, ד"ר דרור זאבי,
פרופ' בנימין נויברגר, פרופ' יוסף קפלן, פרופ' רנן קצוף, ד"ר אילנה קראוזמן בן־עמוס,
פרופ' רון רובין, ד"ר אילן רחום, פרופ' שולמית שחר, פרופ' אהרן שי

מזכירת המערכת: טליה יקיר

מזכיר כללי, החברה ההיסטורית הישראלית: צבי יקותיאל

יוצא לאור בסיוע משרד התרבות והספורט, מינהל התרבות והאמנויות

מאמרים יש לשלוח למערכת כשהם מודפסים ברווח כפול ומותקנים על פי 'הנחיות להגשת כתבי יד לכתב העת "היסטוריה"' כפי שמופיע באתר האינטרנט: www.historical.org.il/historia.asp.
המערכת מבקשת מן המחברים להקליד את מאמריהם במעבד תמלילים תואם IBM, ולהעביר אליה שני עותקים בצירוף דיסקט ותקציר אנגלי.

כתובת המערכת: ת"ד 4179, ירושלים 91041.

טל': 02-5650444/5; 02-5650449. פקס': 02-6712388.

דואר אלקטרוני: shazar@shazar.org.il

אתר האינטרנט: www.historical.org.il

ISSN 0334-4843 • © כל הזכויות שמורות לחברה ההיסטורית הישראלית

אין להעתיק או להפיץ חוברת זו או קטעים ממנה, בשום צורה ובשום אופן, אלקטרוני או מכני, לרבות צילום או הקלטה, ללא קבלת אישור בכתב מהמוציא לאור.

סידור ועימוד: מרכז זלמן שזר • הדפסה: דפוס 'גרפית' בע"מ, ירושלים

תוכן העניינים

7	תמר הרציג	דברים על הגליון
11	סטיבן אשהיים ויוסי מאל	ראיון עם פרופ' סר ריצ'רד אוונס
47	שולמית פורסטנברג-לוי	האקדמיות ההומניסטיות בתקופת הרנסנס – בין 'מוסד אינטלקטואלי' ל'רשת חברתית'
73	מיכל אלטבאואר-רודניק	אהבה, מרה שחורה ונישואין – מלנכוליה של אהבה בשיח הרפואי של העת החדשה המוקדמת
105	רוז חן-מוריס	נפילתו של איקרוס ותצפיותיו של קפלר – ידע אסור, סקרנות ולידתו של המדע החדש במאה השבע עשרה
139	פניה עוז-זלצברגר	התנ"ך כמקור פוליטי במאה השבע עשרה – יסודותיו ההבראיסטים של שיח הזכויות המודרני
155	מרים ירדני	אלי מרלא ודת האבסולוטיזם

ביקורת ספרים

165	נורית שובל-דודאי	גאיוס יוליוס קיסר, מלחמת גאליה, תרגום מלטינית, מבוא והערות, משה ליפשיץ
175	ערן שלו	Yael Sternhell, <i>Routes of War: The World of Movement in the Confederate South</i>
V		סיכומים באנגלית

משתתפים בחוברת

ד"ר תמר הרציג	החוג להיסטוריה, אוניברסיטת תל-אביב
פרופ' סר ריצ'רד אוונס	וולפסון קולג' והקתדרה המלכותית להיסטוריה מודרנית, אוניברסיטת קימברידג'
פרופסור סטיבן אשהיים	החוג להיסטוריה, האוניברסיטה העברית בירושלים (אמריטוס)
פרופסור יוסי מאל	החוג להיסטוריה כללית, אוניברסיטת תל-אביב
ד"ר שולמית פורסטנברג-לוי	החוג להיסטוריה, אוניברסיטת מאריסט – קמפוס פירנצה (לורנצו דה מדיצ'י)
ד"ר מיכל אלטבאואר-רודניק	המרכז ללימודים קדם-אקדמיים, האוניברסיטה העברית בירושלים
ד"ר רוז חן-מוריס	התכנית ללימודים מתקדמים במדע, טכנולוגיה וחברה, אוניברסיטת בר-אילן
פרופ' פניה עוז-זלצברגר	הפקולטה למשפטים והמרכז ללימודי גרמניה ואירופה, אוניברסיטת חיפה
פרופ' מרים ירדני	החוג להיסטוריה כללית, אוניברסיטת חיפה (אמריטה)
ד"ר נורית שובל-דודאי	המחלקה להיסטוריה כללית, אוניברסיטת בן-גוריון בנגב
ד"ר ערן שלו	החוג להיסטוריה כללית, אוניברסיטת חיפה

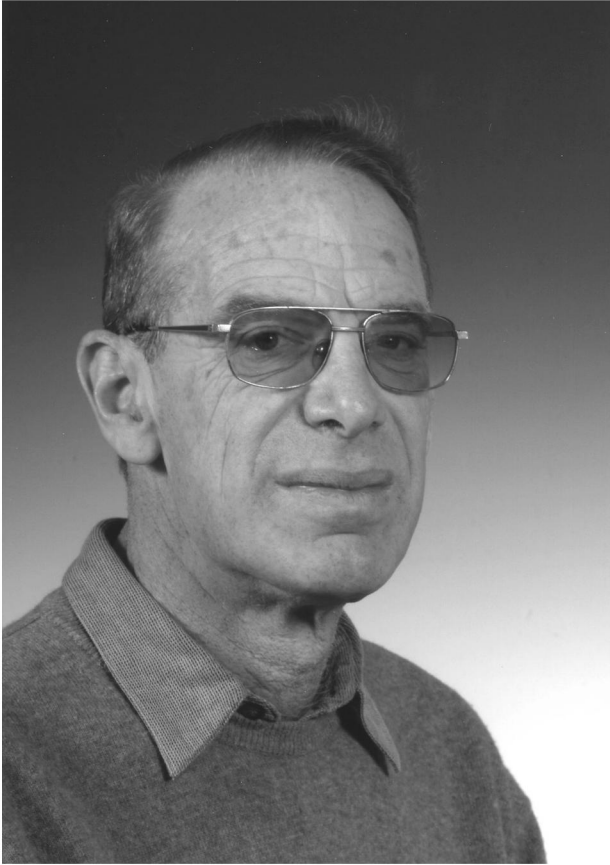
תקצירים ומפתחות למאמרים המופיעים בכתב עת זה מתפרסמים בתוך:

Historical Abstracts and America: History and Life

תמונת השער:

Luigi Mussini – The Commemorative Celebration of the Birth of Plato Held at Lorenzo the Magnificent's Villa di Careggi (1851; Bourg-en-Bresse, Mus. Ain)
וראו מאמרה של שולמית פורסטנברג-לוי בגיליון זה.

עיצוב העטיפה: דודו הראל

דברים על הגיליון

תמר הרציג

בכ' בחשון תשע"ב (17 בנובמבר 2011) התקיים באוניברסיטה העברית בירושלים יום העיון 'על תבונה ורגישות – ידע, דת ורגש בהיסטוריה ובהיסטוריוגרפיה של העת החדשה המוקדמת', לציון צאתו לגמלאות של פרופ' מיכאל הד; ביום העיון נישאו שש עשרה הרצאות מפי תלמידיו, עמיתיו וחבריו של מיכאל. נוסף לחוקרים שלקחו חלק פעיל ביום העיון מתוקף תפקידם כמרצים, כיושבי־ראש או כמברכים, באו ליום העיון מאזינים נוספים רבים, ואולם ההרצאות היה גדוש מפה לפה במהלך יום העיון כולו, עדות להערכה העצומה שרווחים חוקרים ישראלים כה רבים למיכאל הד. רבים מהדוברים ביום העיון היו תלמידיו לשעבר של מיכאל, שהיום כבר מלמדים בעצמם במוסדות אקדמיים שונים, ובדבריהם הצביעו על תרומתו המכרעת של מיכאל לעיצובם של לימודי ההיסטוריה כדיסציפלינה אקדמית בארץ. בעקבות הצלחתו של יום העיון, שאורגן על ידי ד"ר מיכל אלטבאואר־רודניק ופרופ' משה סלוחובסקי, החליטה החברה ההיסטורית הישראלית להקדיש גיליון חגיגי למיכאל הד, יושב־הראש לשעבר של החברה ההיסטורית ומי שנמנה עם מייסדיו של כתב העת 'היסטוריה'. גיליון זה מצטרף לספר שיצא לאור אשתקד בשפה האנגלית לכבודו של מיכאל, שערכו אותו במשותף ד"ר אסף בן־טוב, ד"ר יעקב דויטש ואנוכי,¹ ומתפרסמות בו חמש מההרצאות שנישאו ביום העיון הנזכר, כפי שאפרט.

מאמרה של ד"ר שולמית פורסטנברג־לוי על האקדמיות ההומניסטיות בתקופת הרנסנס מצביע על תרומת האקדמיות של נפולי, פירנצה ורומא ליצירת רשתות חברתיות, שבבסיסן עניין אינטלקטואלי משותף. מחקרה של פורסטנברג־לוי מבוסס על ניתוח רשימות שמיות של הומניסטים, שלא נעשה בהן שימוש שיטתי עד כה במחקר ההיסטורי. במאמר נחשף תפקידן של האקדמיות ביצירת קשרים בין הומניסטים מאזורים שונים במאה החמש עשרה, וכן השפעתן על דורות מאוחרים יותר של אנשי רוח איטלקים במאה השש עשרה.

1 ראו: *Knowledge and Religion in Early Modern Europe: Studies in Honor of Michael Heyd*, eds. Asaph Ben-Tov, Yaacov Deutsch & Tamar Herzig, Leiden 2013

ד"ר מיכל אלטבאואר-רודניק דנה במאמרה בשכיחותו של הדיון במלנכוליית האהבה במחצית השנייה של המאה השש עשרה ובעשורים הראשונים של המאה השבע עשרה. אלטבאואר-רודניק טוענת כי אופן הצגתה של המחלה בשיח הרפואי של אותם ימים שיקף את ההגבלות שהוטלו על הבחירה העצמאית של בני זוג בעקבות השינוי שחל ביחסו של הממסד הכנסייתי לנישואים חשאיים, הן באזורים הקתולים הן באזורים הפרוטסטנטיים של אירופה. כפי שהיא מראה, היקפו של הדיון בגורמי המלנכוליה של האהבה במאות השש עשרה והשבע עשרה היה חסר תקדים – יתרה מזאת: העיסוק בדרכי הטיפול במחלה בספרות הרפואית מלמד שבני התקופה עצמם היו ערים לשורשיה החברתיים של המחלה, וקורבנותיה השתייכו על פי רוב למעמדות הגבוהים. ד"ר רז חן-מוריס מתמקד בתמורות שחלו בייצוגיו של איקרוס, הגיבור המיתי שנפל לים לאחר שהתקרב יתר על המידה אל השמש, בעת החדשה המוקדמת. חן-מוריס מדגים כיצד שימשה בראשית המאה השש עשרה נפילתו של איקרוס תמרוז אזהרה מפני הנסיונות להבין את מה שנמצא מעבר ליכולת התפיסה החושית של בני אנוש, ובעיקר בפני ההתעמקות בגרמי השמים. העוסקים באסטרונומיה גרסו כי מחקריהם מבוססים על הנחות בדיוניות, וכי טענתה של האסטרונומיה לידע היא בהכרח מוגבלת. ואולם, במאה השבע עשרה סיפקו התפתחויות בתחום האופטיקה 'כנפיים' חדשות לעוסקים באסטרונומיה, וביססו את מעמדה כמדע פיסיקלי. חן-מוריס טוען שרק נטישתם של החושים האנושיים כמקור לידע, והחלפתם במכשירים חדשים דוגמת הטלסקופ, הם שאפשרו לגבור על החרדה המסורתית מפני חקר גרמי השמים. אמנם, המדע החדש התבסס על השימוש במכשירי תצפית מלאכותיים לגילויים של סודות הטבע, אך זאת רק במסגרת הסגורה והבטוחה של מצפה הכוכבים או המעבדה.

מאמרה של פרופ' פניה עוז-לצברגר על יסודותיו ההבראיסטיים של שיח הזכויות המודרני מתייחס במישרין לספרו של מיכאל הד על גיבושו של מענה רציונליסטי לתופעת ההתלהבות הדתית במהלך המאה השבע עשרה.² המאמר עוסק ברעיון ה'זכות', שהיא אישית ואוניברסלית כאחת, רעיון שפותח לראשונה על ידי המשפטן ההולנדי הוגו גרוטיוס. עוז-לצברגר מצביעה על שימושו הנרחב של גרוטיוס בתנ"ך העברי, אשר היה לסימן ההיכר שלו ושל ההוגים הרבים שהושפעו ממנו במאה השבע עשרה, וביניהם תומס הובס וג'ון לוק. היא טוענת כי התזה של מיכאל הד על שורשי החילון בעידן שלאחר הרפורמציה עולה בקנה אחד עם ממצאי מחקרה, בדבר החשיבות הגוברת של השימוש הלמדני בתנ"ך במחשבה הפוליטית של ראשית העת החדשה.

2 ראו: Michael Heyd, 'Be Sober and Reasonable': The Critique of Enthusiasm in the Seventeenth and Early Eighteenth Centuries, Leiden 1995

מאמרה של פרופ' מרים ירדני מוקדש אף הוא לקשר ההדוק שבין התגבשותם של רעיונות דתיים להתפתחות המחשבה המדינית במאה השבע עשרה. ירדני מתמקדת במשנתו של אלי מרלא, קלוויניסט צרפתי שדגל באבסולוטיזם קיצוני אף יותר מהאבסולוטיזם שהעלה על נס תומס הובס. ירדני מנתחת את עיקרי תפיסתו האבסולוטיסטית של מרלא, דנה בגורמים לפיתוחה, ומצביעה על שלושה ציבורים שאליהם הפנה את ספרו, שכתבו בתקופה של התגברות רדיפתם של הקלוויניסטים בצרפת (הם ההוגנוטים), ערב ביטול האדיקט של נאנט (1685). אף על פי שספרו של מרלא נכשל בהשגת כל המטרות שמחברו שאף לקדמן, ירדני טוענת שחשיבותו נעוצה בעדות שהוא מספק על תקוותיהם ועל רצונותיהם של ההוגנוטים, בימים שהם סבלו מרדיפות קשות.

כל המאמרים המתפרסמים בגיליון זה של 'היסטוריה' עוסקים בתחומי מחקר הקרובים ללבו של מיכאל, ואשר פרסומיו שלו עצמו תרמו לעיצובם. הסוגיות המגוונות הנבחרות במסגרת המאמרים – תרומתן של אקדמיות להעברת ידע, היחס למלנכוליה, לידתו של המדע החדש, שורשיו של תהליך החילון והשלכותיה של התאולוגיה הקלוויניסטית על ההגות המדינית – מלמדות בשל כך על ההשפעה המתמשכת של רוחב היריעה, המאפיין את פועלו כחוקר וכמורה. זוהי הזדמנות נוספת להביע, בשם כל הדוברים ביום העיון, את רגשי התודה שלנו על הזכות הגדולה שנפלה בחלקנו להיות תלמידיו.

ראיון עם פרופ' סר ריצ'רד אוונס

סטיבן אשהיים ויוסי מאל

יוסי מאל: נתחיל בקצת רקע אישי. פרופ' אוונס, היינו רוצים לדעת מאין אתה בא וכיצד היית להיסטוריון של גרמניה המודרנית – האם היו בילדותך או בנעוריך גורמים שכיוונו אותך לדרך זו?

ריצ'רד אוונס: אני ממוצא ולשי; כל משפחתי מגיעה מצפון ויילס והיו דוברי ולשית, אם כי אני גדלתי בלונדון ולכן לא למדתי ולשית. אבל כשהייתי ילד היינו נוסעים לצפון ויילס לעתים קרובות, פעם בשנה ואפילו יותר. מאוד סיקרנו אותי כל החורבות, בעיקר של הטירות מימי הביניים, שנבנו על ידי המלך אדוארד הראשון בעת כיבוש ויילס, והיו מתוכננות לפי הדגם של המבצרים הצלבניים. אבל יותר מזה: למעשה סיקרנו אותי החורבות המאוחרות יותר של מחצבות הצפחה – זו היתה תעשייה גדולה בצפון ויילס וסבא שלי עבד במחצבת צפחה. יכולתי לראות שם את המכונות המחלדות, וזה היה כאילו האנשים עזבו אותן ממש ברגע זה. וכמובן, סיקרן אותי הרעיון הכללי יותר, שהיה עבר שאיני יכול לדעת עליו ישירות, והיו בו אנשים שלא פגשתי אותם ולא יכולתי לפגוש אותם, משום שסבי כבר לא היה בחיים. נראה שרשמים אלה הם שגרמו לי בעצם להתעניין בהיסטוריה. והיו כמובן גם הנסיעות הלוח ושוב

* הראיון נערך באנגלית, ב־25 באפריל 2012, בהיות פרופ' אוונס אורח בסדרת 'במת שטרן'. נושא הרצאותיו היה 'Telling it Like it Wasn't: Counterfactuals in History'. מערכת היסטוריה מודה לפרופ' סטיבן אשהיים על שנאות להשתתף בשיחה בהתראה קצרה. ההערות נוספו על ידי המראיינים. תירגמה איילת סקסטיין.

פרופ' סר ריצ'רד ג' אוונס (Professor Sir Richard J. Evans) נולד וגדל באנגליה, שם גם סיים את לימודי הדוקטורט בהיסטוריה גרמנית מודרנית באוניברסיטת אוקספורד. משנת 1969 ואילך כיהן כפרופסור להיסטוריה מודרנית באוניברסיטאות סטרלינג בסקוטלנד, איסט־אנגליה, בירקבק קולג' (Birkbeck College) בלונדון, וקימברידג'. בשנת 2008 נבחר לתדרה היוקרתית של 'הפרופסור המלכותי' (Regius Professor) להיסטוריה מודרנית באוניברסיטת קיימברידג'. משנת 2010 הוא מכהן גם כנשיא וולפסון קולג' (Wolfson College) בקיימברידג'. פרופ' אוונס פרסם מחקרים רבים, רחבי יריעה, בהיסטוריה גרמנית מודרנית, ובכללם היסטוריה מקיפה (שלושה כרכים) של הרייך השלישי. לצד מחקרים אלה הוא כתב גם ספרים על 'מריבת ההיסטוריונים' (Historikerstreit) בגרמניה, ההיסטוריוגרפיה הפוסט־מודרנית, והכחשת השואה, שבהם קנה לעצמו שם של היסטוריון אמיץ ומעורב במאבקים אינטלקטואליים ואקטואליים.

מלונדון לוויילס, שבהן, תוך כדי הנסיעה מן העיר הגדולה לכפר, חשתי בהבדל תרבותי ולשוני עצום: לונדון היתה מאוד קוסמופוליטית, בניגוד לוויילס הכפרית; ולשית היתה שפה שונה שלא הבנתי; והאנשים היו מושרשים מאוד בדת הקלוויניסטית הפרוטסטנטית. הכול היה מאוד שונה. ודבר אחרון, כילד הרביתי ללכת לאיסט־אנד של לונדון – אנחנו גרנו בשוליים המזרחיים של לונדון – כדי לשוטט בכל אתרי ההפצצות ולראות את שורות הבתים שנפגעו בהם חורים; אפשר אפילו היה לראות את הטפטים ואת אדני האב בחדרים הפרוצים שבקומה השנייה, מה שנראה אינטימי עד כדי זעזוע. מה קרה לאנשים שגרו שם – האם הם מתו? מי הרג אותם או אילץ אותם לעזוב?

סטיבן אשהיים: אם כן, האם אלה היו הרשמים הראשונים שלך מן המלחמה?

ריצ'רד אוונס: כן. אמנם גדלתי אחרי המלחמה, אבל אתרי ההפצצות עדיין היו שם לפחות עשר שנים אחריה, ותוקנו לאט לאט.

יוסי מאל: האם כילד חקרת מה קרה?

ריצ'רד אוונס: כן, זכור לי ששאלתי את הורי על מה שקרה. וזו בעצם היתה תחילת העניין שלי בגרמניה, במובן מסוים, משום שכמובן הגרמנים הם שהפציצו את לונדון, ולאמי היו זכרונות מן ה'בליץ' ואבי היה בצפון אפריקה ובאיטליה במהלך המלחמה. הוא שירת בחיל האוויר, ופיקח על מכ"ם של מנחת שדה, שעזמו התקדם מאחורי הצבאות. ואני תמיד זוכר אותו מספר לי איך הוא הגיע למילנו אחרי שמוסוליני ופילגשו קלרה פטאצ'י (Clara Petacci) נתלו ברגליהם מסככה של תחנת דלק כשראשיהם כלפי מטה, והוא ראה את הדם על האדמה אחרי שהגופות סולקו. וכמובן, בשנות החמישים והשישים המוקדמות המלחמה היתה עדיין נוכחת מאוד בחיים הציבוריים באנגליה – כל המדינאים היו עדיין המדינאים מימי המלחמה. כאשר צ'רצ'יל נפטר בשנת 1965, אני וכמה מחבריי ללימודים בבית הספר הלכנו להלוויה שלו. כמה מאיתנו עמדו על 'לדגייט היל' (Ludgate Hill) בתחושה כי מותו של צ'רצ'יל מסמל את סיום התקופה שלאחר המלחמה.

סטיבן אשהיים: ומה חשבת על גרמניה באותה עת?

ריצ'רד אוונס: היא היתה מאוד מסקרנת. שאלתי את עצמי 'מדוע הם עשו את זה?'; 'מדוע הם ניסו להחריב את לונדון?'; 'מה היה המניע שלהם?'. בהקשר זה אני חייב לציין שהשואה אף פעם לא מילאה תפקיד מרכזי בתפיסות האנגליות לגבי גרמניה של המלחמה; זה היה שונה מאוד באמריקה. לידים של הבריטים, גרמניה הנאצית תמיד נתפסה כמדינה שכבשה את אירופה, מדינה אחוזת שיגעון לכבוש ארצות אחרות.